

Het Portugese- of Buitenkerkhof in Pulicat op de oostkust van India. Een oude VOC begraafplaats in ere hersteld

Hans Schiebroek en Marion Peters

Inleiding

In de zeventiende en achttiende eeuw bezat de Verenigde Oost-Indische Compagnie langs de hele kust van India een groot aantal handelsvestigingen. Per gewest waren zij verdeeld in hoofd- en bijkantoren. Het 60 kilometer boven Madras gelegen Pulicat - dat tot de komst van de Engelsen Palleacatta heette - was van 1610 tot 1690 het hoofdkantoor van Coromandel. Als zodanig vormde het een stapelhaven waar uiteenlopende handel als textiel, salpeter, buskruit en slaven naar toe werden gebracht. De gouverneur en de meest aanzienlijke kooplieden woonden in het zogenoemde 'Casteel Geldria'. Dit fortje, dat in 1613 was opgetrokken op de fundamenten van een Portugese versterking, bleef tot omstreeks 1800 bestaan. De Nederlanders besloten het toen op te blazen met de gedachte dat de vijand geen versterking in handen mocht vallen.

In dit voorheen zo bloeiende maar nu zeer armoedige plaatsje zijn nog allerlei VOC-relicten terug te vinden. Zo liggen er maar liefst twee Hollandse begraafplaatsen: het Oude Buitenkerkhof en het in 1656 gestichte Binnenkerkhof. De laatste ligt recht tegenover de plek van het voormalige fort Geldria. Op deze begraafplaats zijn veelsoortige grafconstructies aan te treffen: in cementen bakken plat op de grond liggende graven, tombevormige grafkelders, koepelgraven en piramides. Het Binnenkerkhof staat onder bescherming van de 'Archeological Survey of India', hetgeen duidelijk van invloed is. Omdat het met een hoge muur is omheind en er een sleutelbewaarder is aangesteld, verkeert het nog steeds in opmerkelijk goede staat. Dit in scherpe tegenstelling tot het Oude Buitenkerkhof of Portugese begraafplaats, behorend bij de oude Portugese-Hollandse kerk. Geheel overwoekerd leidde het een vergeten bestaan als toilet voor de buurt, terwijl de bevolking ongehinderd grafstenen kon wegslepen om ze thuis als stoep of wassteen te gebruiken. Dat deze oudste begraafplaats op Indiase grond nog als zodanig bestaat, is aan de inspanningen van Schiebroek te danken, die zich op vrijwillige basis verdiepte in de intrigerende geschiedenis van Pulicat. Dat de redding van dit bijzondere monument afhankelijk is geweest van toevallig particulier initiatief, stemt treurig. De Nederlandse overheid en monumentenzorg lieten verstek gaan.

Onder verwijzing naar het boek *In steen geschreven* liggen in India niet alleen de oudste, mooiste en meest gevarieerde gra-

ven die er op de wereld van Hollanders buitenslands te vinden zijn, maar er bevinden zich ook nog talloze andere VOC-monumenten die eveneens om aandacht en bescherming smeken. Groeiende bevolkingsdruk, onwetendheid en onverschilligheid maken dat dit erfgoed op het punt van verdwijnen staat. Hieronder wordt uit de doeken gedaan hoe via oude kaarten in het archief het kerkhof terug gevonden werd, hoe het herstelplan vorm kreeg en verwezenlijkt werd en hoe men met de restauratie van dit erfgoed toeristen hoopt aan te trekken teneinde de straatarme bevolking te helpen.

Kennismaking met Pulicat

De eerste auteur bracht in 1993 voor het eerst een bezoek aan Pulicat naar aanleiding van een verzoek van de Indiase 'Franciscan Sisters of St. Joseph' om hulp bij het bouwen van een school en toiletten. Het eerste dat opviel was een monumentale poort. Daarachter rezen enkele hoge piramidevormige monumenten op (afb. 1). Aan weerszijden van die poort stond het

Afb. 1. Ingang van het beschermde Binnenkerkhof in Pulicat (foto Ferry André de la Porte)

beeld van een skelet, terwijl op de boog een bijbeltekst in het Nederlands stond gehouwen: "Anno 1656. Salich Sijnse Die In Den Here Sterven. Sij Rusten van Haren Arbeyt. Openb: 14: V: XIII." Links op de boog was dezelfde tekst vertaald in het Latijn. De poort bleek toegang te geven tot een begraafplaats met een groot aantal grafstenen. Grafstenen met oud-Hollandse teksten die zo duidelijk en gaaf waren, dat ze geen 350 jaar oud, maar als nieuw leken. Deze onverwachte confrontatie met het VOC-verleden in India was overweldigend. 'Hier leyt Begraven' stond er steeds. Zoveel mannen, vrouwen, en vooral jonge kinderen... Wat voor leven hadden deze Hollanders in dit godverlaten oord zo ver van het vaderland gehad? Toen ook nog resten van het fort Geldria aangetroffen werden, bouwvallige maar ooit monumentale huizen en andere herinneringen uit de meer dan tweehonderdjarige aanwezigheid van de VOC, was de belangstelling definitief gewekt.

Zoeken in het Rijksarchief

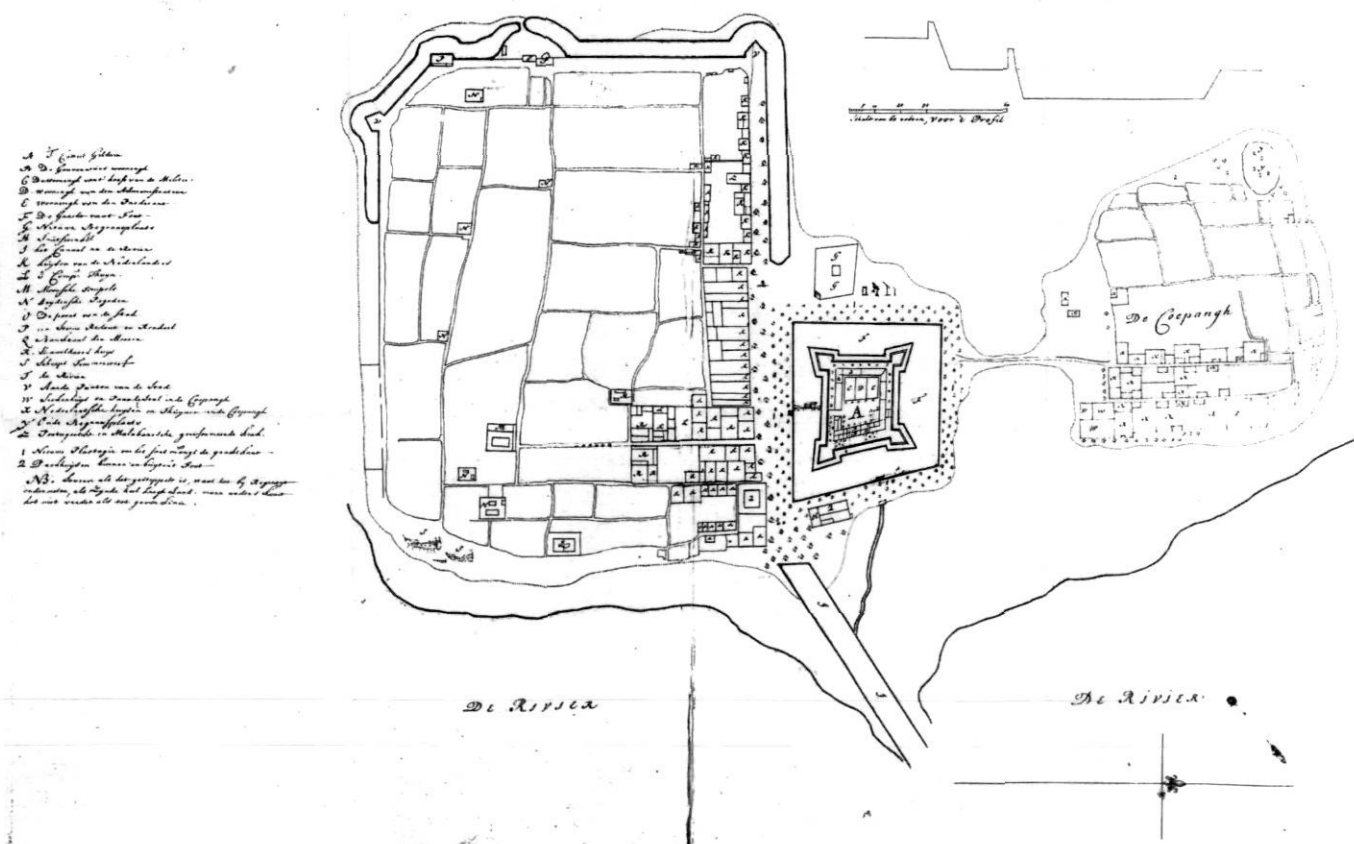
Terug in Nederland brachten de VOC-archieven, met name de afdeling kaarten van het Rijksarchief te Den Haag uitkomst over Pulicat. Er waren diverse kaarten uit de 17de en 18de eeuw op micro-film aanwezig. Twee kaarten in het bijzonder bevat-

ten een schat aan informatie, namelijk: het 'Casteel Geldria' met plattegrond, doorsnede en gedetailleerde beschrijving van alle ruimten tot de secreten toe (afb. 2), plus de plattegrond van "De Stadt Palliacatta met het Casteel Geldria en het visschersdorp De Coepangh" (afb. 3). De aandacht werd vooral getrokken door de plattegrond van de stad, waarvan nog zoveel te herkennen was. In het bijzonder een ovale vorm met letter 'Y' getekend nabij de rand van de Coepangh en in de beschrijving aangeduid als 'Oude Begraafplaats' intrigeerde. Nog een begraafplaats? Zou daar nog iets van terug te vinden zijn? Het volgende werkbezoek aan India bij de pastoor van Pulicat moest opheldering brengen.

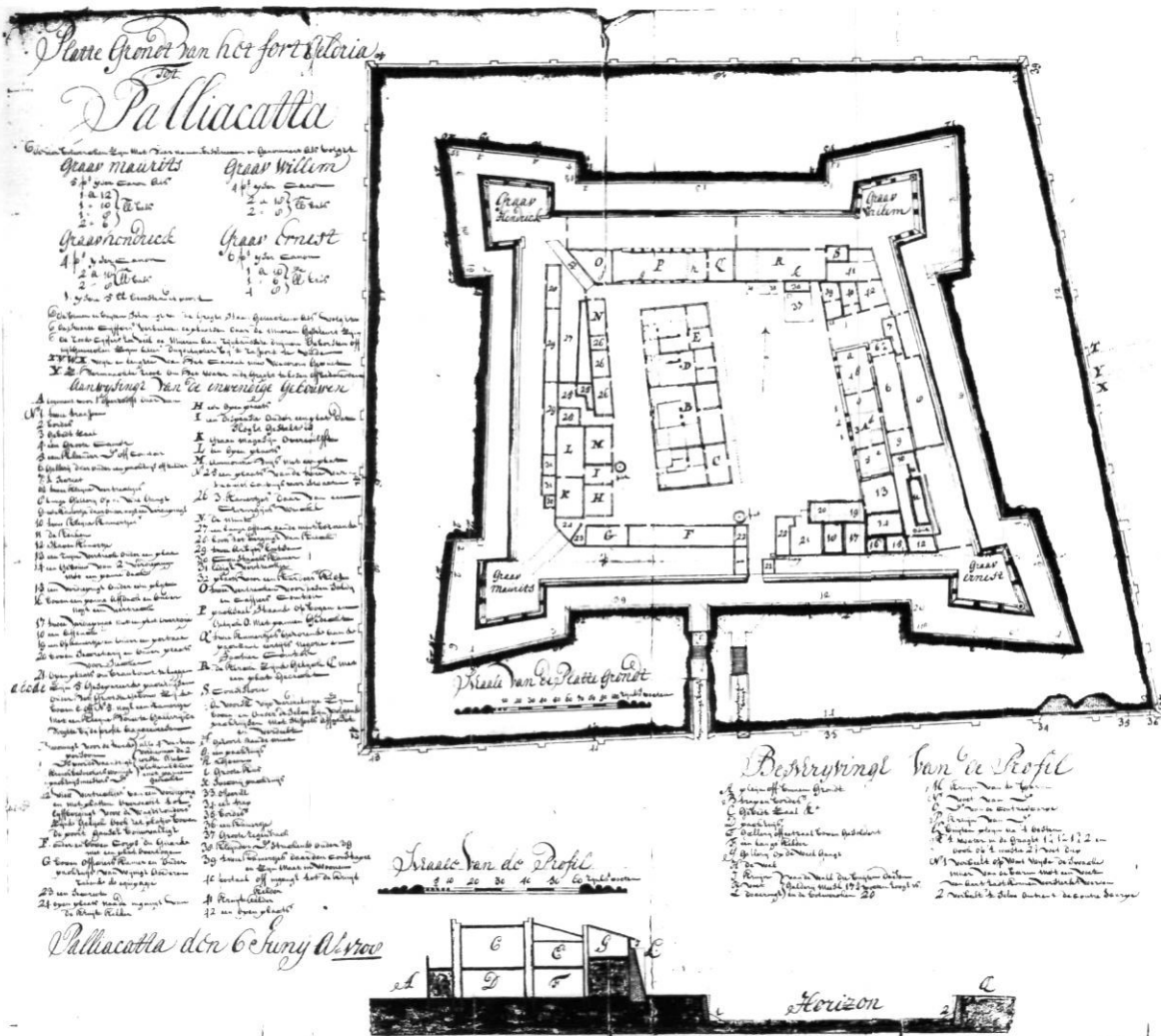
De 'Oude begraafplaats'

Na een half jaar weer terug in Pulicat bleek bij navraag dat er vroeger wel grafstenen gevonden werden op een terrein ergens achter de kerk. De pastoor geleidde hem naar een plek op ongeveer 200 meter recht achter de parochiekerk, die geheel overwoekerd met gemene, ondoordringbare doornstruiken bleek. Het smalle pad dat er doorheen voerde, diende voornamelijk als toilet voor de bewoners van de omliggende woningen. Van grafstenen evenwel geen spoor. Vlakbij een

De Stadt PALLIACATTA met het Casteel Geldria, en het visschersdorp De Coepangh

Afb. 2. Plattegrond van het fort Geldria (Nationaal Rijksarchief Den Haag)

Afb. 3. Plattegrond van de stad Palliacatta (Nationaal Rijksarchief Den Haag)

woning aan de rand van het terrein ontdekten ze tussen de begroeiing wel een deel van een zwaar gebouwde, één meter hoge muur; misschien bood dit een aanwijzing? Wegens de stank en het ontbreken van gereedschap en mankracht was nader onderzoek op dat moment echter niet mogelijk. Door plaatselijk de begroeiing weg te zullen laten halen, beloofde de pastoor hem in het komende half jaar te proberen één of meer grafstenen vrij te maken. Bij de volgende halfjaarlijkse projectreis bleek de pastoor zijn belofte ook te hebben waargemaakt. Hier en daar was wat begroeiing weggehaald en zie: een drietal grafstenen was zichtbaar geworden. Na het zand er wat van af te hebben geveegd, viel wederom de vertrouwde zinsnede te lezen: "Hier leyt begraven..." Er was geen twijfel mogelijk, ze bevonden zich op de plek van de op de kaart zo genoemde 'Oude begraafplaats'. Ondertussen was de pastoor er bovendien nog achter gekomen, dat de grond kadastraal nog altijd als kerkhof stond aangeduid. Een mijlpaal met betrekking tot het kerkhof werd bereikt toen

Afb. 4. Het vrij gemaakte terrein met het lange muurfragment op de achtergrond (foto Hans Schiebroek)

Afb. 5. De graftombe van Pieter Boreel met rechts het piramidevormige monument (foto Ferry André de la Porte)

het liefdadigheidsproject ondersteunende bouwbedrijf Van der Linden in St.Michielsgestel spontaan een bedrag van f 25.000,- (€ 11.500) beschikbaar stelde voor de restauratie ervan. Meteen werd de pastoor gevraagd om -tegen betaling nu- alle begroeiing met wortel en al te laten verwijderen van het terrein, en te proberen de buitenbegrenzing van het kerkhof te bepalen. Een doelmatige werkverschaffing voor de vele werkeloze jonge mannen daar; het was 1996.

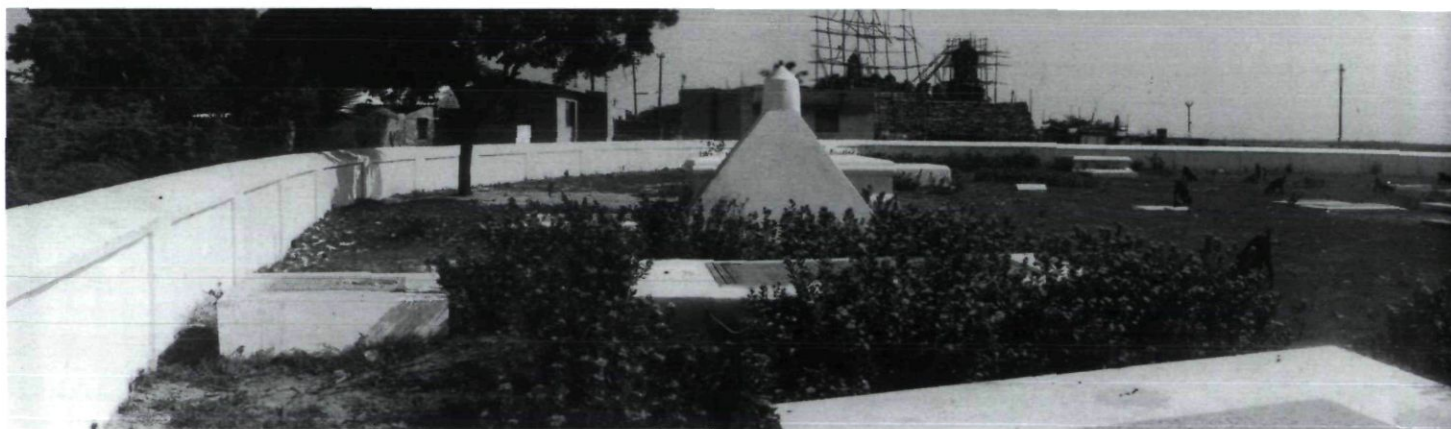
Inventarisatie van de begraafplaats

Bij het volgende werkbezoek aan Pulicat bleek het terrein van de begraafplaats op twee bomen na geheel vrij van begroeiing te zijn gemaakt (afb. 4). Daarbij was veel interessants tevoorschijn gekomen. Namelijk een terrein van ongeveer 75 x 45 meter met daarop wel tweeëntwintig graven. Al waren de meeste in zeer slechte staat, er bevonden zich ook ongeschon-

Afb. 6. Het korte muurfragment met bewaard gebleven kap (foto Hans Schiebroek)

den zerken onder (afb. 5). Van de oorspronkelijke omringende muur waren nog twee fragmenten over met een respectievelijke lengte van 20 en 6 meter. De plaats van de oorspronkelijke ingang viel nu ook te traceren. Voorts bleek van de muur over de gehele omtrek nog de fundering tot maaiveldniveau aanwezig, een grote meevaller, terwijl op het kleinste muurfrag-

Afb. 8. Overzicht van de geresatureerde begraafplaats (foto Hans Schiebroek)

ment zich nog de oorspronkelijke afdekking bevond (afb. 6). Hierdoor was een historisch verantwoorde reconstructie mogelijk. De twee steens, bakstenen muur had een dikte van 45 centimeter en was omstreeks 150 centimeter hoog.¹ Verder bleek ook het pleisterwerk aan beide zijden van het metselwerk nog grotendeels aanwezig. Zowel voor metselwerk als pleisterwerk was als bindmiddel schelpkalk gebruikt. Langs de fundering lopend omvatte de totale de omtrek van de muur 210 meter.

Op het verzoek van de pastoor aan de kerkgangers om onrechtmatig meegenomen grafstenen terug te brengen, werd positief gereageerd door de terugbezorging van vier stenen: drie met een Nederlandse epitaaf, en één met een Engelse grafscript. De laatste behoorde toe aan een in 1876 verdronken jongen van 17 jaar. Op de begraafplaats bleek bovendien nog een nieuw graf te zijn bijgekomen, afkomstig van een lidmaat van de zeer kleine protestante gemeente, die hier met toestemming van de pastoor bijgezet was. Daarmee was het kerkhof opnieuw in gebruik gekomen. Op verzoek van de pastoor stelde Schiebroek ten behoeve van de nabestaanden aanwijzingen op voor toekomstige gebruik van de begraafplaats. Dit resulteerde in de volgende twee uitgangspunten: ten eerste diende men rondom de oude graven minstens drie meter vrij te houden; en ten tweede moest men de nieuwe graven concentreren op het westelijk deel van het kerkhof, waar de meeste ruimte beschikbaar was.

Uitgangspunten voor de restauratie

Het plan voor de restauratie van het kerkhof omvatte de volgende onderdelen:

- Het opnieuw opbouwen van de ringmuur op de bestaande fundering;
- De ingang terugzetten op de oorspronkelijke plaats waar een zwaar pilasterfragment ligt;
- De toegangspoort zou om praktische redenen een breedte van 240 centimeter krijgen, ook omdat hierover geen informatie meer is bewaard. De oorspronkelijke ingang daarentegen was vermoedelijk minder breed en afgesloten met een

Afb. 7. De muur in uitvoering (foto Hans Schiebroek)

enkele deur van hout. Het materiaal van het hek wordt staal in een zware, duurzame uitvoering;

- Het in zeer slechte staat verkerende metselwerk van de graf-tomben op het terrein restaureren met oude afkomende stenen;
- Het nieuwe pleisterwerk uitvoeren volgens de profilering van de nog bestaande restanten. Als materiaal moet weer kalkmortel worden toegepast;
- De los in het zand liggende grafstenen moeten worden voorzien van een gemetselde en gepleisterde 'bak', zoals toegepast op de 'Binnen Begraafplaats', dit om hun plaats en aanwezigheid op het kerkhof veilig te stellen.

Voor het ontwerp zijn de volgende keuzes gemaakt:

- Een naar Indiase maatstaf goede baksteen vervaardigd in een kameroven voor de nieuw op te trekken muur. Lokale, in veldovens gebakken stenen zijn een stuk goedkoper, maar hebben het nadeel dat ze bros en zacht zijn. Het laten bakken van het oorspronkelijke formaat steen is niet overwogen, omdat dit hogere kosten, kwaliteitsrisico's en, na het aanbrengen van het pleisterwerk, geen enkel zichtbaar verschil zou opleveren;
- Als mortel voor het metselwerk is gekozen voor een zand-cement mortel in een verhouding van 5 op 1, een zogenoemde 'magere' specie om krimp van het metselwerk beperkt te

Afb. 9. Buitenaanzicht met ongewenste cannelures, links de modderbanken en water rond het eiland (foto Hans Schiebroek)

houden. Voor de pleistermortel is de mengverhouding cement- kalk-zand 1 : 4 : 12. Deze mortel hecht zich goed aan het metselwerk en is goed verwerkbaar. Bovendien maakt de witte kleur schilderwerk overbodig.

Vóór met de uitvoering van de restauratie kon worden begonnen, leek het raadzaam om toestemming te vragen aan de *Archaeological Survey of India* (ASI), de Indiase Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Op Schiebroeks verzoek werd door de Nederlandse ambassade in New Delhi aan de centrale directie en aan de dienst van de ASI in Madras een brief gestuurd om toestemming te krijgen de ringmuur op de oude fundering te herbouwen zonder dat op het kerkhof vooraf archeologisch onderzoek was verricht. Op deze brieven is evenwel nooit antwoord ontvangen. Mede door de gespannen sfeer in Pulicat, vanwege ruzies tussen verschillende groepen vissers en het onvoldoende vertrouwen in het werk van de lokale aannemer, leek het wenselijk om de werkzaamheden nog even uit te stellen.

De restauratie uitgevoerd

Na jaren wachten op toestemming kwam uiteindelijk in het jaar 2000 schot in de zaak. De Indiase 'heemkundekring' INTACH (*Indian Trust for Art and Cultural Heritage*) van de afdeling Chennai toonde grote interesse in de bescherming van de monumenten in Pulicat. Hun oordeel was juist dat de ASI buiten de restauratie gehouden diende te worden, omdat die zich anders zou kunnen gaan afvragen of het ontdekte kerkhof niet op de officiële monumentenlijst behoorde te staan, met eindeloze procedures tot gevolg. Als het geen erkend monument was, maar een nog in gebruik zijnd kerkhof, kon tegen een herstelplan geen bezwaar worden gemaakt. Inmiddels hadden zich ook andere omstandigheden ten goede gekeerd. Niet alleen waren de ruzies onder de bevolking bijgelegd en was het politieke klimaat opgeklaard, maar had de gemeenteraad onverwachts besloten aan de nonnen een stuk grond te geven voor de bouw van een school. Deze bouw werd aan een betrouwbare aannemer uit Madras uitbesteed. Die kon als zijn bouwploeg eenmaal aan de gang was tegelijk de restauratie van het kerkhof op efficiënte wijze ter hand nemen. Een probleem vormde nog de toepassing van kalkmortel, die in India geheel uit de dagelijkse bouwpraktijk is verdwenen, alsmede de daarvoor benodigde kalk-mengmolen. Het gemis loste de aannemer op door twee vrouwen aan te trekken die met stampers kalk en zand in een speciaal daar-

voor gemetselde bak mengen.

Aldus werd de omringende muur opgemetseld (afb. 7), en de grafstenen die door de dorpelingen waren terug gebracht op hun oorspronkelijke onderbouw gezet, voor zover die ten minste nog aangetroffen werd. Eind 2001 was het werk klaar (afb. 8 en 9). Bij elkaar had de restauratie 611.653 rupees gekost ofwel € 12.233,-. Omdat van een Nederlandse aannemersvereniging nog € 2300,- was ontvangen, bleven de bouwkosten binnen het budget. Bij de oplevering bleken er echter toch twee dingen mis te zijn gegaan. De aannemer had op eigen initiatief tussen de muurverzwaringen steeds vijf cannelures ter verfraaiing in het pleisterwerk aangebracht, duidelijk in afwijking van het nog aanwezige pleisterwerk op de nog aanwezige muurfragmenten. De tweede misvatting betrof de topafwerking van het piramidevormige grafmonument. In plaats van de bolvormige aftopping had men er een kegel van gemaakt. Deze fout kon echter aan de hand van een foto van de oude vorm weer worden hersteld.

Huidige situatie

Op het kerkhof zijn uitsluitend bouwkundige werkzaamheden verricht. Archeologisch of bouwhistorisch onderzoek heeft niet plaatsgevonden. Een dergelijk onderzoek lijkt, achteraf gezien, niettemin wenselijk, omdat het de oudst bewaarde VOC-begraafplaats in India betreft. De positie van de graven is ingemeten en op kaart gezet. De nummering in Bijlage 1 volgt de chronologische volgorde van begraving en verwijst naar de naam van de begraven(e)n (afb. 10).

Door vuilstort klimt men makkelijk over de muur. Bezoekers wordt aangeraden even langs de pastorie te gaan om de sleutel van het hek te vragen en hun naam in het bezoekersboek te schrijven.

Zoals destijds de gewoonte was, staan alle graven in verband met de wederopstanding naar Jeruzalem (het westen) gekeerd. Van de nog aanwezige grafstenen zijn de sokkels gerestaureerd en de stenen opnieuw geplaatst. De vier terugbezorgde stenen zijn qua formaat zoveel mogelijk op passende nog aanwezig sokkels geplaatst. Voorts zijn alle stenen rondom in een gepleisterde bakstenen kader gevat om ze zo tegen diefstal of anderszins te vrijwaren.

De teksten op de grafzerken zijn (met uitzondering van twee niet-Nederlandse graven) na te slaan in het boek *In Steen Geschreven*.² De auteurs bezochten de begraafplaats zowel voor als nadat die van struikgewas was ontdaan. Bij die gelegenheid

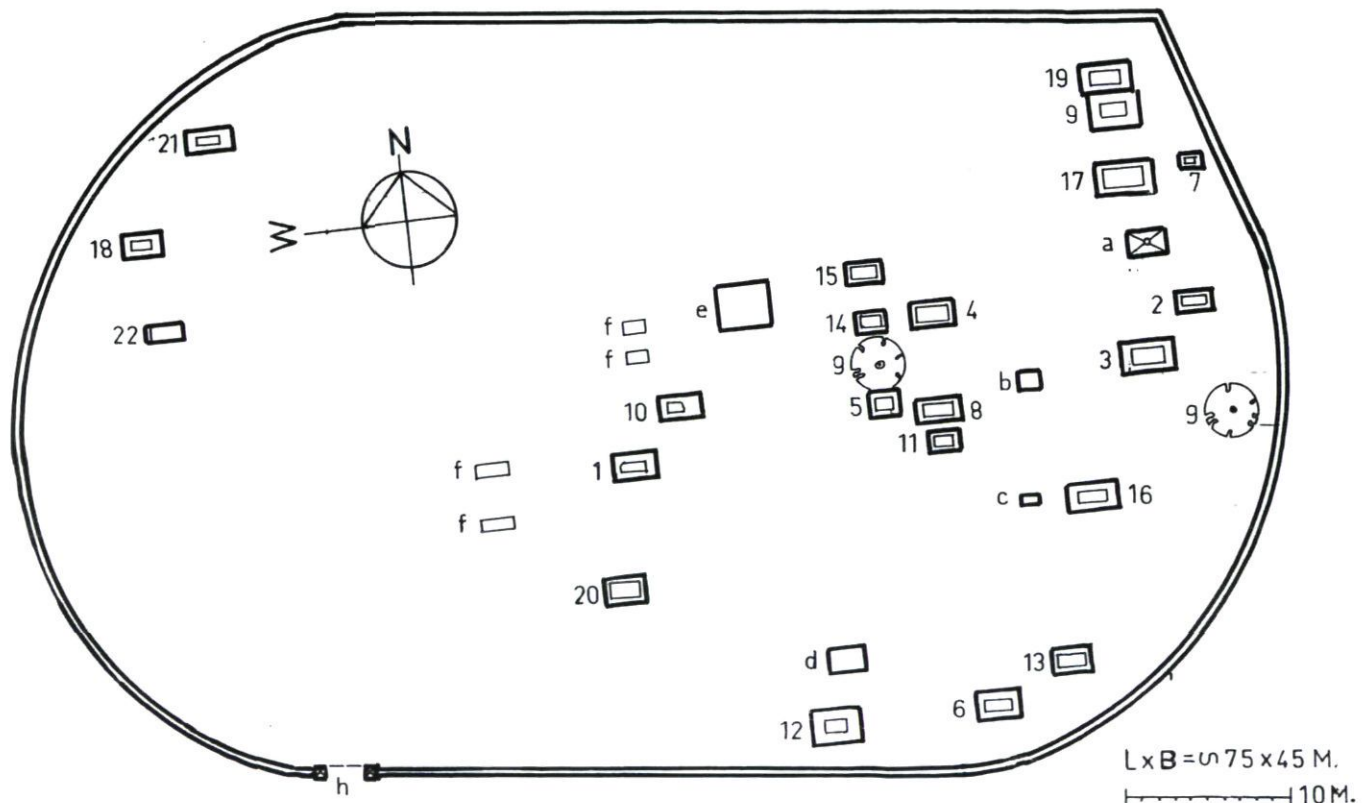

zijn toen alle grafzerken gefotografeerd en gedocumenteerd. Eén zerk, namelijk van de vaandrig Hans Wolf, staat intussen geboekstaafd als vermist, daarentegen werd een andere reeds opgegeven steen weer door de bevolking teruggebracht. Het betreft de zerk van de Delftse, in 1639 gestorven kunstschilder Dirck Jansz (afb. 11). Met de terugplaatsing is zijn steen niet alleen de oudste grafsteen van een VOC-dienaar in India geworden, maar is hij nog meer uniek omdat het de enige steen van een kunstschilder betreft. Een geheel nieuwe vondst betreft de

kleine grafzerk van Judeth Carter (afb.12). Hij werd vlak onder het maaiveld tijdens de werkzaamheden aan het kerkhof teruggevonden. In de lijst grafstenen van J.J. Cotton uit 1905 staat hij niet vermeld.³ Het opschrift ervan luidt:

Hier is Begrav/ Judeth Carter/ Gebor. Den 2-/ Mey Obyt. 19./ November/ Ao 1645

Het gaat hier om het nog geen jaar oud geworden dochttertje van Abraham Carter, wiens grafzerk op het Binnenkerkhof ligt. De Rotterdammer Abraham Carter was koopman bij de

Afb. 10. Plattegrond van de Oude Begraafplaats of Buitenkerkhof (tek. Hans Schiebroek 2002). Verklaring van de letters op de plattegrond van de begraafplaats: a. Piramidevormig monument op vierkanten console waarop lingam-achtige paal. Materiaal: gepleisterd baksteen. Verder geen aanduiding; b. Gravsokkel zonder grafsteen. Gerestaureerd en gepleisterd; c. Kindergraffe zonder tekst, bij graf 16; d. Gravsokkel zonder grafsteen. Gerestaureerd en gepleisterd; e. Grote grafkelder zonder aanduiding. Afmetingen 324 x 269 x 72 centimeter. Inkassingen voor houten balken waren nog zichtbaar, kennelijk heeft de afdekking bestaan uit houten balken, waarover verschillende lagen gebakken plavuizen in specie, een oude destijds gangbare constructie. In de kelder werden beenderen aangetroffen, welke onberoerd zijn gelaten. De tombe is gevuld met zand en vlak afgewerkt. Mogelijk is dit een graf geweest voor een groter aantal personen; f. Moderne begravingen: 2 personen begraven in 2000 en 2 in 2002; g. Plaats van de twee schaduwbomen welke inmiddels zijn omgehakt. Het is de bedoeling dat er nieuwe bomen worden geplant van een sterk vertikaal groeiend type. Geld hiervoor ontbreekt voorsnog.

Afb. 11. Grafsteen van Dirck Jansz, 1639 (foto Hans Schiebroek)

VOC en stierf in 1660 op veertigjarige leeftijd. Beide grafstenen voeren naast een geschulpte randversiering hetzelfde wapen. Van de grafstenen genummerd 21 en 22 is de eerste in Tamil geschreven, al valt in ons schrift nog de naam Rajapan en het jaartal 1753 te onderscheiden. De andere zerk is rechtopstaand, van een Engelse tekst voorzien, over Archibald Edwards, verdronken in 1876, oud 17 jaar.

Andere VOC-resten

Het 'Buitenkerkhof' is nu weer op de kaart gezet en gestabiliseerd. In Pulicat staan evenwel nog meer resten van gebouwen en andere zaken uit de VOC-tijd die gevaar lopen de komende jaren te verdwijnen. Als eerste stap is inventarisatie en documentatie door deskundigen uit Nederland van groot belang om, in overleg met de Indiase overheid, te komen tot een beschermde status ervan. Ook verkeren er enkele oude hindoeïetempels, op de kaart aangegeven als 'heydensche pagoden', in slechte staat en behoeven zij dringend restauratie. De volgende resten uit het VOC-verleden van Paleacatta zijn gevonden en verdienen nader onderzoek. Voor zover deze kunnen worden getraceerd op de oude kaart (afb. 3) is dit aangegeven met de betreffende letter.

Nieuwe begraafplaats of 'Binnenkerkhof' (G): Het Binnenkerkhof wordt beschouwd als één van de belangrijkste VOC-monumenten in India. Dit is het enige monument dat een

Afb. 12. Grafsteen van Judeth Carter, (foto Hans Schiebroek)

beschermde status geniet. Door het ontbreken van het noodzakelijke onderhoud zijn de monumentale graven aan verval onderhevig. Dit geldt in het bijzonder voor het koepelgraf van Anna Gallart-Möller (1737), waarvan het decoratieve stucwerk door vertering en plantengroei steeds ernstiger raakt aangetast (afb. 13).

Kasteel Geldria (A): De plaats van het fort bleef onbebouwd. De grachten (F) zijn nog goed herkenbaar en gedeeltelijk met water gevuld. Een deel is in gebruik voor het kweken van garnalen. De plaats van het fort is ontoegankelijk doordat het gehele gebied bedekt is met poelen en doornig struikgewas. Onderzoek naar bouwresten, fundaties, enzovoorts binnen het fort vergen een gedegen voorbereiding. Gezien de nog vrije ligging lijkt herstel van de wallen en grachten van het fort in principe mogelijk.

'Smitswinkel en Pachthuysen' (H): Op de aangegeven plaats staat een 18de-eeuws gebouw met monumentale veranda, welke nu dienst doet als het plaatselijke hospitaaltje. Enkele jaren geleden zijn enkele gebouwen in de nabijheid opgetrokken die het zicht vanaf de vroegere 'Plantagie' belemmeren. Een redelijk gaaf overgebleven gebouw dat zeker bescherming verdient (afb. 14).

'Nederlandsche huysen en thuynen in de Coepangh' (X): Hiervan is de oude pastorie van de r.-k. kerk in de Coepangh nog bewaard, tegenwoordig Kottaikuppam geheten. Het is een 18de-eeuws gebouw met een monumentale zuilengalerij dat naast de kerk ligt (afb. 15). De vorige pastoor van dit vissersdorp liet circa 15 jaar geleden een nieuwe woning bouwen en sindsdien wordt het gebouw gebruikt om er af en toe een bruiloft te vieren. In een van de ruimtes is een kleuterklasje ondergebracht, terwijl in het achterliggende keukengebouwte 's nachts een arme oude man slaapt. Deze pastoor wilde beide gebouwen het liefst afbreken vanwege de slechte staat waarin ze verkeren en hoopte dat wij op die plaats dan een multi-

Afb. 13. Overkoepeld graf op het Binnenkerkhof, 1737; voortschrijdend verval (foto Hans Schiebroek)

functioneel gebouw zouden neerzetten. De oude gebouwen verdienen echter handhaving vanwege de historische waarde ervan. Met het geld bestemd voor het kerkhof konden ook nog enkele noodzakelijke restauratiewerkzaamheden worden uitgevoerd, zoals het waterdicht maken van het dak. Vanwege het voor bezoekers ontbreken van mogelijkheden om te overnachten in Pulicat, voelt de pastoor voor het idee om de oude pastorie in te richten met twee gastenkamers en een permanente expositie in de centrale hoofdruimte over de VOC-ach-

Afb. 14. De vroegere smidswinkel, thans een medisch centrum (foto Hans Schiebroek)

Afb. 15. De oude pastorie, een 18de-eeuws VOC-gebouw (foto Hans Schiebroek)

tergrond van Pulicat. Dit moet geschieden op verplaatsbare panelen met behulp van reproducties en dergelijke en een toelichting in het Tamil en Engels. Er is evenwel een nieuwe financiële impuls nodig om het gebouw in een staat te brengen, waarin het de nieuwe functies naar behoren kan vervullen en waarmee het behoud van het gebouw voor de toekomst zal zijn gegarandeerd.

De 'Oude Begraafplaats (Y) ofwel Buyten kerkhof of Portugese kerkhof': Restauratie hierboven beschreven.

In Kottaikuppam staat een prachtig *Portugees-Nederlands kerkje*, dat nu alleen dienst doet op feestdagen. De Rooms Katholieke parochie van de Coepangh is gesticht door de Portugezen, lang voordat de Hollanders er in 1609 arriveerden en vormt hier nog altijd de grootste gemeenschap. Volgens de pastoor hebben de Hollanders ook geholpen met de bouw van de huidige parochiekerk, waarvan alleen het zeer zwaar uitgevoerde metselwerk van de viering nog origineel is. Het oorspronkelijke gewelfde dak bestaat niet meer en is vervangen door een plat dak gedragen door enkele stalen balken. Deze kerk is vergroot en kreeg een neogotische gevel.

Tussen de eilanden waarop de stad en het fort ligt en de Coepang lag, bevindt zich nog steeds een dijkweg. In het midden daarvan is een duiker waarover een *bruggetje* is gebouwd

Afb. 16. Een van de laatste VOC-woningen (foto Hans Schiebroek)

Afb. 17. Houten kolom die de veranda draagt. De detaillering verraaft het vakmanschap van de Indier en de rijkdom van de Hollander (foto Hans Schiebreek)

voorzien van een tongewelf. Het bruggetje is gebouwd in baksteen en moet uit de VOC-tijd stammen. Het baksteen metselwerk behoeft dringend herstel.

'Huysen van de Nederlanders' (K): Van enkele achttiende-eeuwse woningen staan nog de zwaar vervallen resten; zij zijn meest onbewoond, klaar om voor nieuwbouw plaats te maken (afb. 16). De afgelopen tien jaar zijn reeds verschillende van deze ruïnes verdwenen. Vooral hier geldt dat spoed geboden is om wat er nog is te kunnen inventariseren en documenteren voordat alle sporen van deze woningen zijn uitgewist. De

Afb. 18. De pastoor naast de grafsteen van Arent Tol (foto Ferry André de la Porte).

woningen die aan de welgestelden onder de Nederlanders toebehoorden, kenmerken zich door een monumentale galerij met zware natuurstenen zuilen aan de straatzijde. Deze woningen tellen twee verdiepingen, die in zwaar baksteen metselwerk opgetrokken zijn. Al dit metselwerk is bepleisterd. Achter het hoofdgebouw bevindt zich een binnenplaats met aan drie zijden daarvan lage bijgebouwen.

'Scheeps Timmerwerf' (S): Aan de oever van de rivier kan men op de aangegeven plaats nog een uitgediepte vorm van een schip van ongeveer 30 x 8 meter vinden. Aan één zijde staan nog enkele zware houten palen in het zand, vermoedelijk bestemd om schepen tegen af te schoren wanneer het dok droogviel (afb. 17). Rond deze plaats zijn nu veel ontwikkelingen aan de gang. De vraag is wanneer dit stuk grond een andere bestemming zal krijgen en deze unieke resten zullen verdwijnen. Bij navraag bleek dat niemand ook maar iets van de vroegere bestemming van deze plek afwist.

'Moorsche tempel' (M): Een moskee is op de aangegeven plaats nog aanwezig en door een opvallend grote moslimgemeenschap in gebruik. De moslims hadden zich al in Pulicat gevestigd lang voordat de Hollanders daar verschenen. Na het vertrek van de laatsten betrokken zij hun woningen, waarvan zij nog tot op de dag van vandaag de eigenaren van zijn.

'Heydensche Pagoden' (N): De zeer oude hindoetempels verkeren in zwaar vervallen staat. De oudste tempel zou dateren uit de 10de eeuw. INTACH verrichtte hier onderzoek.

'De Poort van de Stad' (O): Van dit gebouw is niet s meer waar te nemen. Wel is de loop van de voor de VOC gegraven verdedigingsgracht nog zichtbaar. Het laatste stukje gracht met water is de laatste jaren volgestort met afval.

Buiten Pulicat en Kottaikuppam zijn nog meer overblijfselen van het VOC-verleden te vinden, zoals zware funderingen van bakstenen metselwerk, gelegen aan het water, soms half erin, nabij het diepe water bij de uitgang van het meer naar de zee. Bouwhistorisch onderzoek zou wellicht meer kennis over de toenmalige bestemming van deze bouwsels kunnen opleveren. In Pulicat is het verleden van de VOC nog duidelijk aanwezig aangezien daar sinds het verval van de handel in de achttiende eeuw een negatieve bevolkingsgroei heeft plaats gevonden. Economische vooruitgang van de laatste jaren is er de oorzaak van dat er inmiddels veel wordt afgebroken, waardoor dit VOC-erfgoed in snel tempo verdwijnt. Het is teleurstellend te zien dat Nederlandse overheid, zoals bijvoorbeeld monumentenzorg tot nu toe niet in staat blijkt om in overleg met plaatselijke Indiase overheden het verval te stoppen en zelfs maar een begin te maken met het goed inventariseren en documenteren van wat er nog rest. Dit is des te teleurstellender omdat de Tweede Kamer daar speciaal gelden voor heeft bestemd, de zogeheten HGIS-middelen. In Pulicat is een aantal zaken nog te redden, terwijl het op vrijwel alle andere plaatsen met een VOC-achtergrond al te laat is. Eén van de monumenten waarvan herstel binnen handbereik is, betreft de oude pastorie. Ingericht als expositieruimte en gastenverblijf zou dit gebouw een belangrijke functie kunnen vervullen in de bewustmaking van het verleden van de plaatselijke bevol-

king. Dit met de wetenschap, dat niet alleen het doen herinneren aan de rijke geschiedenis van Pulicat van waarde is, maar ook van groot economisch belang voor de toekomst van het plaatsje. Immers, de visserij brengt steeds minder op, terwijl toeristisch bezoek vanuit het naburige Chennai (4 miljoen inwoners) en Nederland de mogelijkheid zou kunnen verschaffen dit verlies aan inkomsten te compenseren. Pulicat grenst bovendien aan een binnenzee die bekend staat als vogelreservaat waardoor de regering van Tamil Nadu het heeft uitgeroepen tot 'toeristische attractie'. Hopelijk zal de straatarme bevolking van Pulicat hier op den duur profijt uit halen (afb. 18).

Noten

- ¹ Het formaat van de toegepaste baksteen was circa 22 x 10,5 x 4,5 centimeter, dat is 2,5 cm minder dik dan daar nu standaard is.
- ² Marion Peters en Ferry André de la Porte, *In steen geschreven. Leven en sterven van VOC-dienaren op de Kust van Coromandel in India*, Amsterdam 2002 (uitg. Bas Lubberhuizen).
- ³ J.J. Cotton, *List of monumental inscriptions on tombs or monuments in Madras*, Madras 1905.

BIJLAGE 1. Lijst van namen met sterfjaar zoals vermeld op de aanwezige grafstenen:

1. Dirck Jansz (1639) (afb. 11.)
2. Madalena De Silva (1642) en Abraham Christiaensen (1655) en drie kinderen
3. Mr. Pieter Boreel (1643)
4. Arent Gardenijs (1643)
5. Een kind van Willem Tack (1644); Twee dochttertjes van Pieter Kolfenaer van Antwerpen (1653)
6. Andries Janse (1645)
7. Judeth Carter (1645) (afb. 12)
8. Pieter van Nieudorp (1646)
9. Arent van Tol (1646)
10. Aert Pleunen (1646)
11. Marten Jansen van Noyen (1647)
12. Gabriel Eibeck (1647) en zijn moeder Johanna Pieters (1667)
13. Jacob Harevier met drie kinderen (1651)
14. Adriana Poots van der Gouw (1653) en zijn zoon Johannes
15. Johannes Kerckering (1654)
16. Maria Dier (1662) vrouw van Jacob Claes (1667)
17. De Mey (familiegraf 1676-1700)
18. Alberto Rodrigues (1678)
19. Louys Mendis (1686)
20. Nicolau Matteus (familiegraf 1689)
21. Rajapan (1753); grafschrift in Tamil
22. Archibald Edwards (1876)

PUBLICATIES

Vincent van Rossem, Martha Bakker (red.), **Amsterdam maakt geschiedenis. Vijftig jaar op zoek naar de genius loci**, Amsterdam 2004, 360 p., Uitgeverij Bas Lubberhuizen, ISBN 90 5937 0627, 29,50 Euro

Het Amsterdamse bureau voor monumentenzorg bestond in 2003 vijftig jaar. Naar aanleiding van dit feit verscheen een gedenkboek. De artikelen in het boek zijn van uiteenlopende aard. Sommige hebben betrekking op het verleden van het stedelijke bureau voor monumentenzorg, andere zijn meer beschouwend van aard, terwijl weer andere een meer wetenschappelijke grondslag hebben. De breedte van onderwerpen duidt op de veelzijdigheid van het Amsterdamse bureau dat zowel op gebied van de monumentenzorg, architectuur- en bouwhistorie, (historische) stedenbouw, cultuurhistorie, beleid en bescherming de nodige specialisten in dienst heeft. De archeologie, sinds enkele jaren met monumentenzorg in het huidige bureau Monumenten & Archeologie (BMA) verenigd, heeft in deze bundel vanwege het onderwerp een ondergeschikte plaats gekregen.

De toon van de bundel wordt gezet door een aantal bijdragen waarin de stedenbouwkundige aspecten van de monumentenzorg de leidraad vormen. Vincent van Rossem, Marie-Thérèse van Thoor, Martin Pruijs en Ronald Glaudemans laten de geschiedenis van de Amsterdamse monumentenzorg aan bod komen, waarbij vooral waardering wordt geuit voor het feit dat men in staat is gebleken het Amsterdamse stadsbeeld zijn eigenheid en coherentie te laten behouden. De stedenbouwkundige monumentenzorg wordt gezien als het sterke punt van de laatste decennia: de vele restauraties hebben weliswaar geleid tot een groot verlies aan materiële waarde, maar ook tot "het herstel van het architectonisch beeld van de grachtengordel" (Glaudemans, p.105). De Amsterdamse monumentenzorgers ontwikkelden een speciale strategie om grootschalige nieuwbouwplannen te ondermijnen, zoals te lezen valt bij Van Thoor. Met behulp van particulier initiatief werden bedreigde panden gerestaureerd die een positieve uitstraling hadden op de naburige panden, zodat het draagvlak voor grootscheepse vernieuwing wegviel en op handen zijnde nieuwbouwprojecten verijdeld konden worden.

De dagelijkse praktijk van BMA houdt een grote betrokkenheid in van op het bureau werkzame architectuurhistorici. De bijdragen van Coert Peter Krabbe, Jos Smit en Hannah Schoch zijn geschreven vanuit de actualiteit. Naar aanleiding van de nieuwbouw van de universiteitsbibliotheek van de UvA beschrijft Krabbe de geschiedenis en de ontwikkeling van de gebouwen van het Binnengasthuisterrein. Vanuit de negentiende-eeuwse architectuurbegrippen 'waarheid' en 'karakter' beschrijft hij de waarde van de gebouwen en vooral de stedenbouwkundige samenhang van het complex. Volgens Krabbe zijn deze waarden onvoldoende onderkend en gerespecteerd in de nieuwbouwplannen die (gedeeltelijke) sloop van enkele monumenten inhouden. Het onderzoek van Smit is geïnspireerd vanwege de restauratie van Reguliersgracht 63, het vroegere hoofdkantoor van de 'timmermansaffaire' Deenik & Zoon. Aan de hand van het gebouwde oeuvre krijgt de lezer inzicht in de bouwpraktijk van deze timmerlieden-ontwerpers, die zich in de laag onder de belangrijkste architecten bewogen. Hierbij komen de werkzaamheden, ontwerpen en inspiratiebronnen aan bod en wordt tevens gewezen op het grote aandeel dat deze ateliers hebben gehad op de vormgeving van de negentiende-eeuwse stad. De architectuurhistorische schets van de kantoorbouw in de binnenstad van Schoch komt voort uit het thema van de Open Monumentendag van 2003: 'de koopmansgeest'.

Stedenbouwkundig beleid en ontwikkeling zijn de hoofdthema's van de bijdragen van Hester Aardse en Jouke van der Werf. Aardse gaat in op de kenmerken van misschien wel het meest 'vergeten' deel van Amsterdam, Amsterdam-Noord. In dit stadsdeel staan grootschalige ontwikkelingen op stapel, die veelal gerelateerd zijn aan het verdwijnen of het veranderen